

e-ISSN: 2980-2628 | www.jomiss.com.tr

CİLT 1, SAYI 1, Haziran 2023 | VOLUME 1, ISSUE 1, June 2023

Atıf Bilgisi | Reference Information

Ziya Çağrı Yazgan – İlker Yiğit, “Tarihi Yerleşme Coğrafyası Çalışmalarında Coğrafi Bilgi Sistemleri: XIX. Yüzyıl Tefenni Kazası Örneği”, *Journal of Migration and Settlement Studies*, C. 1, S. 1, Haziran 2023, s. 111-129.

Makale Türü | Article Type
Araştırma Makalesi | Research Article

DOI No: 10.29329/jomiss.2023.560.8

Geliş Tarihi | Received Date
20 Nisan 2023 | 20 April 2023Kabul Tarihi | Accepted Date
29 Mayıs 2023 | 29 May 2023

Tarihi Yerleşme Coğrafyası Çalışmalarında Coğrafi Bilgi Sistemleri: XIX. Yüzyıl Tefenni Kazası Örneği*

Geographic Information Systems in Historical Settlement Geography Studies: The Example of XIXth Century Tefenni District

Ziya Çağrı YAZGAN • İlker YİĞİT ••

Özet

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), mekâna dair veriyi depolamaya, güncellemeye, analiz etmeye; çalışılan konuya ilişkin harita ve grafik gibi görsel materyallerin tek bir platformda üretilmesine imkan sağlaması nedeniyle birçok disiplin için önemli fırsatlar sunmaktadır. CBS, diğer disiplinlerin yanı sıra tarihi yerleşme coğrafyası araştırmaları için de önemli bir uygulama alanıdır. Bu çalışmada CBS'nin tarihi yerleşme coğrafyası çalışmalarındaki kullanım alanlarına dair bazı örneklerin gösterilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda Tefenni kazasının XIX. yüzyıl yerleşmeleri ele alınarak yerleşmelerin lokalizasyonu, evrimi, jeomorfolojik birimlerine ve yükselti basamaklarına göre dağılışı, yerleşmeler ile ulaşım ağı arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmaya temel teşkil eden veriler 1831 yılına ait Tefenni nüfus defteri, 1845 yılına ait Tefenni temettuat defteri ve internet kaynakları taranarak temin edilmiştir. Ayrıca Tefenni ve çevresine yerinde gözlem yapmak, yerel halk ile mülakatlar vasıtasıyla bilgi toplamak, mevcut bilgileri kontrol etmek amacıyla bir arazi çalışması da gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler CBS yazılım uygulaması olan Arc-Gis/Arc-Map 10.8 programında işlenerek tematik haritalara dönüştürülmüştür. Sonuç olarak Tefenni çevresi antik çağlardan itibaren, iskân bölgesi olarak yerleşme sürekliliğini devam ettirmiş bir sahadır. Yerleşmeler genel itibarıyla sahanın merkezinde bulunan depresyonun daireselliğine uygun bir düzen göstererek özellikle depresyonu çevreleyen plato ve yamaç sahalarına konumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Coğrafya, Tarihi Yerleşme Coğrafyası, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), Tefenni Kazası, Harita

Abstract

Geographical Information Systems (GIS) is crucial for research across various fields as it stores spatial data, enables analysis and the production of maps and graphics, all on one platform. It is especially important in historical settlement geography research. This study aims to show some examples of the use of GIS in historical settlement geography studies. In this context, the XIXth century settlements of Tefenni district were examined and the localization of settlements, their evolution, their distribution according to geomorphological units and elevation levels, and the relationship between settlements and transportation network were examined. The study data was gathered by scanning the 1831 Tefenni nüfus defteri, the 1845 Tefenni temettuat defteri and online sources. A field survey was also conducted for on-site observations, interviews with locals and verifying existing information. The collected data were processed in Arc-Gis/Arc-Map program, a GIS software application, and transformed into thematic maps. As a result, the area around Tefenni has maintained its settlement continuity as a settlement area since ancient times. The settlements are generally arranged in accordance with the circularity of the depression in the center of the site, especially on the plateau and slope areas surrounding the depression.

Keywords: Historical Geography, Historical Settlement Geography, Geographic Information Systems (GIS), Tefenni District, Map

*Bu çalışma, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı'nda hazırlanmış olan XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tefenni Kazasında Yerleşme ve Nüfus, (Burdur 2021) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

• Doktora öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Burdur, ziyayazgan1993@gmail.com, Orcid: 0000-0002-9331-5428, Ror ID: <https://ror.org/04xk0dc21>, Türkiye.

•• Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Burdur, iyigith@gmail.com, Orcid: 000-0002-1473-3438, Ror ID: <https://ror.org/04xk0dc21>, Türkiye.

Giriş

Tarihi coğrafya, geçmiş zamanın coğrafyasını, insan hareketleri, değişimi, evrimi, doğal kaynakların kullanımı gibi konuları, ait olduğu döneme uygun bir şekilde araştıran ve yeniden inşa etmeye çalışan bir disiplin olarak tanımlanabilir¹. Başka bir ifade ile kısaca “geçmişin coğrafyası” olarak da tanımlanan tarihi coğrafya, “geçmişten günümüze veya geçmişte bir zaman diliminde dünyanın tamamının veya bir parçasının, çağdaş coğrafya ilke ve yöntemlerine uygun olarak yapılan coğrafyasıdır”. Şu hâlde bir tarihi coğrafya araştırması, geçmişten günümüze ulaşan -prehistorik, arkeolojik ve tarihi- kalıntı, belge ve kaynaklara dayanarak, çağdaş coğrafya ilke ve yöntemlerinin kullanılmasıyla yapılır. Böylelikle elde edilen coğrafi verileri kullanarak, bir sahanın doğal, beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerinin incelenmesi mümkündür. Dolayısıyla tarihi coğrafya çalışmaları için, söz konusu kalıntı, belge ve kaynakların olması elzemdir².

Tarihi coğrafya, düalist bir yapı gösteren coğrafyanın tüm konularını geçmişe yönelik ele alabilmesi nedeniyle sistematik coğrafya tasnifindeki yeri coğrafyanın bir alt dalı değil esasen coğrafyanın geçmişteki kendisidir³. Dolayısıyla tarihi coğrafya ekonomik, kültürel, sosyal, politik, kentsel, kırsal, yerleşme gibi beşeri coğrafya ve doğal ortamı içeren fiziki coğrafya fenomenlerini geçmişe dair kanıtları ile araştırır. Diğer bir ifade ile çağdaş coğrafyanın sistematik tasnifinde olduğu gibi tarihi coğrafya uzmanlık alanında da tarihi fiziki coğrafya, tarihi bölgesel coğrafya, tarihi beşeri ve iktisadi coğrafya araştırması yapmak mümkündür⁴. Eldeki bu çalışmada da tarihi beşeri ve iktisadi coğrafya içerisinde önemli bir inceleme alanı olan tarihi yerleşme coğrafyasına odaklanılmaktadır.

Yerleşmeler, dünya üzerinde doğal coğrafi görünümün kültürel coğrafi görünüme en dramatik şekilde dönüşen⁵ bir mekân organizasyonu olması nedeniyle insanlık tarihinin ve bugünün anlaşılmasında anahtar bir role sahiptir. Bu sebeple yerleşme çalışmalarında gerek çağdaş gerek tarihsel; gerek metodolojik ve gerekse kuramsal olarak farklı ontolojik ve epistemolojik yaklaşımlarla ele alınması gerekmektedir. Tarihi coğrafya, en iptidai düzeyinden en üst düzeyine kadar⁶ farklı boyutlarda karşımıza çıkan yerleşmelerin geçmişini tüm mekânsal yönünü ele almakla ilgilenir. Dolayısıyla yerleşmelerin konumları ve dağılışı; doğal çevresiyle olan etkileşimi; kuruluş, gelişim veya yok olmasında etkili olan temel faktörleri; araştırıldığı dönem itibarıyla mekânsal organizasyondaki yeri ve fonksiyonu gibi birçok farklı yönünü analiz etmeyi amaç edinir.

Coğrafi Bilgi sistemleri (CBS) çağdaş coğrafya çalışmalarında olduğu gibi tarihi yerleşme coğrafyası çalışmalarında da önemli fırsatlar sunmaktadır. Yerleşmelerin lokalizasyonundan mekânsal ilişkilerin analiz edilmesine varıncaya değin geniş bir yelpazede geçmiş yerleşme özelliklerine ilişkin değerlendirmelere imkân tanır. Bu noktadan hareketle kaleme alınan bu çalışmada CBS'nin tarihi yerleşme coğrafyası araştırmalarındaki yeri ve önemini bir örnek saha üzerinden gösterilmesi amaçlanmıştır. Böyle bir yaklaşımın benimsenmesindeki temel motivasyonu şu şekilde açıklamak mümkündür: “Tarihi yerleşme coğrafyası alanında, coğrafi verilerin yönetimi, analizi ve görselleştirilmesi için modern teknolojinin kullanımı giderek artmaktadır. Bununla birlikte, CBS'nin yerleşme/iskân tarihi alanında kullanımı hala sınırlıdır. Bu nedenle, tarihi yerleşme coğrafyası çalışmalarında CBS kullanımına yönelik yaklaşımların az olması, alanın bu yöndeki gelişimine katkı sağlanması amacıyla farklı yönleriyle ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, CBS'nin tarihi yerleşme coğrafyası çalışmalarında kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik yapılacak araştırmalar için bir bakış açısı oluşturmayı ve CBS'nin söz konusu tema özelinde uygulanacak farklı perspektiflere açılım sağlamayı hedeflemektedir.”

1 Robert A. Butlin, *Historical Geography, Through the Gate of Space and Time*, Edward Arnold, London 1993, s. 1.

2 Osman Gümüüşçü, *XVI. Yüzyıl Larend (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001, s. 1.

3 Yvonne Whelan, *Key Concepts in Historical Geography*, Sage, London 2014, s. 143.

4 Osman Gümüüşçü, *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 190.

5 Erol Tümertekin-Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2009, s. 360.

6 Ali Tanoğlu, *Beşeri Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul Üniv., İstanbul 1966, s. 200.

Kapsam ve Yöntem

Eldeki bu çalışmada CBS'nin tarihi yerleşme/iskân coğrafyası çalışmalarındaki yeri ve önemini XIX. yüzyıl Tefenni kazası üzerinden örneklemektir. Osmanlı dönemi istatistiki veya örnekleme veri sunan arşiv belgeleri üzerinden yapılan iskân/yerleşme tarihi literatürüne bakıldığında ilgili kaynaklardan temin edilen verilerin büyük ölçüde tasvire dayalı olduğu dikkati çeker. Bu çalışmada ise XIX. yüzyıl Tefenni kazası nüfus ve temettuat defterleri temel alınarak elde edilen yerleşme verileri üzerinden Tefenni kazası yerleşmeleri CBS ile ele alınıp değerlendirilmiştir. Böylece yerleşmelerin sadece genel bir tasviri yapılmasının ötesinde ilgili dönemin yerleşme örüntüleri, yerleşmelerin lokasyon seçimindeki etkili olan faktörler ve süreç içerisindeki değişimler ortaya konulmuştur. Çalışma özelinde CBS sahasında yaygın olarak kullanılan Arc-Gis (Arc-Map 10.8) programı kullanılmıştır. Bu kapsamda söz konusu uygulama üzerinden XIX. yüzyıl Tefenni kazasına ait lokasyon haritası; arkeolojik kanıtlar ve Osmanlı arşiv belgeleri yardımıyla XIX. yüzyıla kadar yerleşme evrimi haritası; 1831-1845 yerleşme lokalizasyon haritaları; jeomorfolojik birimlere göre yerleşmelerin dağılım haritası, yükselti basamaklarına göre yerleşmelerin dağılım haritası; ulaşım ağı haritaları hazırlanarak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Böyle bir çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için öncelikle araştırmaya temel teşkil eden Tefenni kazası 1830 yılına ait Nüfus defteri (NFS. d.) ve 1845 yılına ait temettuat defteri (ML. VRD. TMT.) temin edilmiştir. Tefenni kazası yerleşmelerinin lokalizasyonu için Harita Genel Komutanlığı tarafından hazırlanmış 1/25.000 ölçekli N23-a2, N23-a3, N23-b1, N23-b2, N23-b3, N23-b4, N23-b2, N23-b3 ve N23-D2 ve 1/100.000 ölçekli N23 topografya haritaları kullanılmakla birlikte, 1910/1911 yılında Erkân-ı Harbiye Matbaası'nda Osmanlı Türkçesi olarak basımı yapılan 1/200.000 ölçekli topografya haritası da kullanılmıştır. Buna ek olarak internet kaynakları (özellikle ismi değişen yerleşmeler için etkili olmuştur) ve literatürden elde edilen bilgiler de lokalizasyon yapılmasına oldukça katkı sağlamıştır. Nihayi aşamada elde edilen verilerin kontrolü ve yeni verilerin elde edilmesi amacıyla araştırma sahasına arazi çalışması gerçekleştirilerek elde edilen bilgi ve bulgular çerçevesinde metin inşa edilmiştir.

Tarihi Yerleşme Coğrafyası Çalışmalarında Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Yeri ve Önemi

Günümüzde, bilgisayar teknolojilerindeki ilerlemeler ve çeşitli uygulama yazılımlarının ortaya çıkmasıyla birlikte yeni araştırma yöntem ve tekniklerinde de birtakım değişiklikler söz konusu olmuştur. Araştırmacılar bu yöntem, teknik ve uygulamalar sayesinde çalışmalarında kullanacakları veriyi hızlı bir şekilde organize edebilmekte, veri yönetimini kolayca yapabilmelerinin yanında nitelikli analiz ve değerlendirmeler de gerçekleştirebilmektedir⁷. CBS de söz konusu teknolojinin gelişmesine paralel olarak 1960-70'li yıllardan itibaren kullanılmaya başlayan yazılım tabanlı bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır⁸.

CBS'nin tanımı hakkında farklı yorumlar olduğu belirtilmektedir. Bu tanımlara göre CBS, genel harita bilgilerini görüntülemeye yarayan bilgi yönetimi sisteminin bir şeklidir⁹. Diğer bir tanıma göre CBS, konumsal veya coğrafik koordinatları referans alan ve bu veriler ile çalışmayı tasarlayan bir bilgi sistemidir¹⁰. Diğer bir görüşe göre ise CBS, organizasyona yardımcı olan bir veri tabanı yönetim sistemidir¹¹. Genel bir tanım yapmak gerekirse CBS, “*insan, yer ve mekânla ilgili coğrafi verilerin yeryüzündeki gerçek referansları ile birlikte bir veri tabanında toplanması, bunlar üzerinde amaca göre çeşitli analizlerin yapılması ve sonuçların harita, tablo ve grafikler şeklinde gösterilmesi için tasarlanmış olan bir bilgisayar sistemidir*”. CBS, günümüzde birçok alanda kullanılmaktadır, örneğin ziraat faaliyetleri, kentsel ve kırsal alanların planlanması, yerel idarelerin kentsel aktiviteleri, ekolojik ve

7 Christopher H. Roosevelt, “Konumun Önemi: Geçmişin Dijital Olarak Haritalandırılmasında Disiplin Çeşitliliği ve Toplumla İş Birliği”, *Mekansal Ağlar: Araştırma ve Kamu Erişimi İçin Anadolu'nun Geçmişinin Haritalandırılması*, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), İstanbul 2020, s. 5.

8 Büşra İnan vd., *Map Info Pro Eğitim Kitabı*, 1. Baskı, Başarsoft, Ankara 2017, s. 1.

9 Peter F. Dale-John D. McLaughlin, *Land Information Management*, Clarendon Press Oxford, London 1994, s. 2.

10 Jeffery Star-John Estes, *Geographic Information Systems: An Introduction*, Prentice Hall, New Jersey 1990 s. 3.

11 Tahsin Yomralıoğlu, *Coğrafi Bilgi Sistemleri: Temel Kavramlar ve Uygulamalar*, Akademi Kitabevi, Trabzon 2002, s. 49.

atmosferik olayların incelenmesi, kadastral hizmetlerin yerine getirilmesi, ormancılık, yabancı hayatın korunması, arkeoloji, jeoloji, tarih ve coğrafya vb. alanlarda kullanılmaktadır¹².

CBS'nin tarihi yerleşme/iskân coğrafyası çalışmalarında kullanımının örneklendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında öncelikle şöyle bir soru yöneltilebilir: CBS, tarihi yerleşme coğrafyası çalışmaları için önemi nedir ve neden kullanılmalıdır? Bu sorulara verilecek birbiriyle ilişkili basit iki cevabı var. Birincisi, insanlar mekânsal varlıklardır. Yani bireyler, gruplar ve kurumlar zaman içinde yer kaplayan doğal ve beşeri ortamlarda var olur ve etkileşimde bulunur. Bu bakımdan yerleşmeler insan etkileşiminin en yoğun görüldüğü ve onun üretimi olan mekânın en kompleks yapıdaki organizasyonudur. Dolayısıyla insanlık tarihi ve onun yeryüzünde vücuda getirdiği mekânı anlamlı kılabilmek için yerleşmelerin farklı perspektif ve yöntemlerle ele alınması gerekir. İkinci olarak, CBS mekânsal özellikleri ve ilgili bilgileri kaydetmek, görüntülemek ve mekânsal ilişkileri analiz etmek için tasarlanmıştır. Bu hususlar yerleşmelerin mekânsal boyutun ele alınmasını mümkün kılar ve analitik değerlendirme olanaklarını genişletir¹³. Yani kısaca CBS, tarihi coğrafya ve tarihi yerleşme coğrafyası çalışmalarında yer ve zaman boyutunu bir araya getirerek, geçmiş yerleşme yapısının yeniden inşasına, yerleşmelerin dağılışı özelliklerinin ortaya konulmasına, yerleşmelerin mekânsal ilişkileri ve sorunlarının analiz edilmesine, geleceğe yönelik tahminlerin yapılmasına vb. olanaklar sağladığı için önemlidir. Diğer bir ifade ile tarihi derinliği ile bugünü anlamak ve geleceği daha doğru kurgulamak adına hizmet ettiği ve araştırmacıların işini kolaylaştırdığı için diğer alanların yanı sıra tarihi yerleşme coğrafyası için CBS üzerinde dikkatle durulmalıdır.

Bir olgunun tarihselliğine dair yapılacak araştırmalar için olduğu gibi yerleşmelerin tarihine dair gerekli bilgilere ulaşmak ve onları sistematik bir tasnife tabi tutmak genellikle zordur. Söz konusu verileri haritalar, şehir planları, fotoğraflar (havadan ve yerden), nüfus sayımı, sosyo-ekonomik bilgileri ihtiva eden tarihsel kayıtlar veya anı ve hatırat gibi bireysel tutulmuş kaynaklardan elde edebiliriz. CBS, söz konusu bilgileri bilgisayarlı bir kartografik veri tabanına karşılık gelen coğrafi özelliklere bağlayarak, karşılaştırılması zor formatlarda olan birçok tarihsel veriyi ve arasındaki ilişkileri kaydetmeyi, görüntülemeyi ve değerlendirmeyi mümkün kılar¹⁴.

Tarihi yerleşme coğrafyası araştırmalarında CBS kullanılarak yapılan çalışmalar temelde şehir ve kırsal yerleşmeler olmak üzere iki şekilde tasnif edilebilir. Tarihi şehir coğrafyası kapsamında; dini bir mekân olarak camilerin zaman içinde şehrin gelişimine etkisini inceleyen bir çalışmada CBS marifetiyle modelleme yapılarak gelişim öyküsü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu konuda sadece camiler değil tapınaklar ve kiliseler¹⁵ gibi dini yapıların yerleşmelerin gelişimine etkisini CBS modellemeleriyle ele alınmıştır¹⁶. Diğer taraftan kırsal yerleşmelerin geçmişine dair yapılan araştırmalar için arazi kullanımı, lokasyon seçimi, nüfus yoğunlukları, doğal çevresiyle etkileşimleri vb. konular örnek verilebilir¹⁷. Ayrıca zaman içinde kaybolan veya yer değiştiren yerleşmeler de CBS marifetiyle analizlere tabi tutulmuştur¹⁸. Yani özetlemek gerekirse CBS kullanılarak yerleşme dağılımının mekânsal örüntüsü, biçimi ve yerleşmelerin büyümesinin veya yok olmasının tarihi anlatısı ile bu hususların altında yatan süreçler vb. konular araştırılabilmiştir¹⁹.

12 Deniz Arca-Hülya K. Çıtıröglü, "Coğrafi Bilgi Sistemi ve Jeolojideki Uygulama Alanları", *Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2011, s. 51.

13 Loren Siebert, "Using GIS to document, visualize, and interpret Tokyo's spatial history", *Social Science History*, C. 24, S. 3, 2000, s. 538.

14 Siebert, "Using GIS to document...", s. 538.

15 Soe W. Myint, "An exploration of spatial dispersion, pattern, and association of socio-economic functional units in an urban system", *Applied Geography*, C. 3, S. 28, 2008, s. 168.

16 İrem Ayhan-Mert Çubukçu, "Explaining Historical Urban Development Using the Locations of Mosques: A GIS/Spatial Statistics-Based Approach", *Applied Geography*, C. 30, S. 2, 2010, s. 230.

17 Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende...*, s1; İlker Yiğit, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Beyşehir Kazası'nda Nüfus*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011; Ziya Ç. Yazgan, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tefenni Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

18 İlker Yiğit, *XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyon Karahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

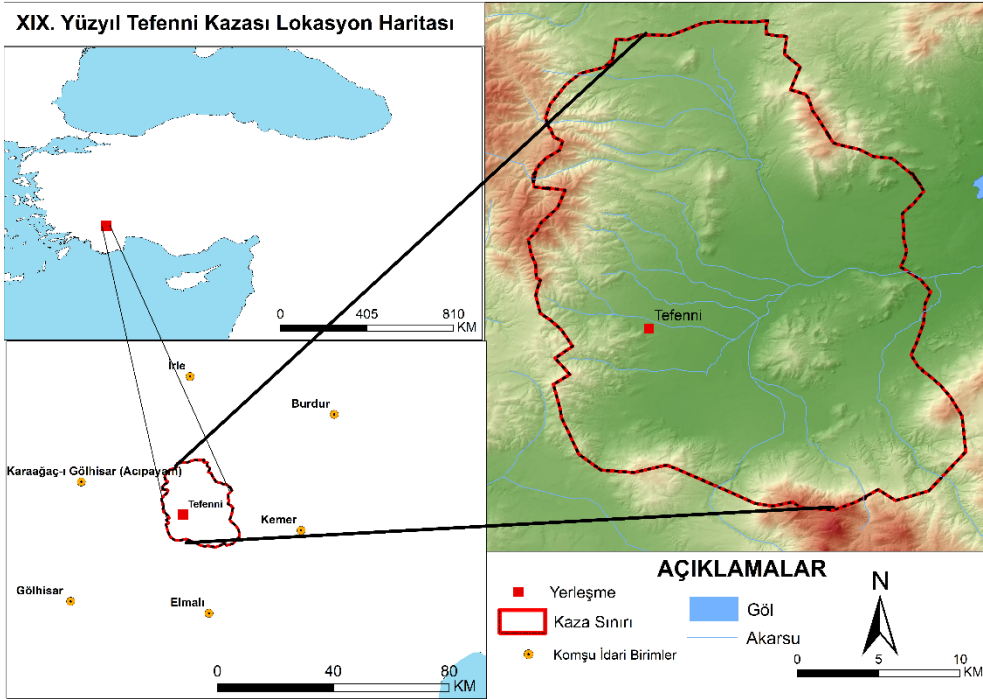
19 Aaron Raymond, "Denny Regrade, 1893–2008: A Case Study in Historical GIS", *Social Science History*, C. 35, S. 4,

Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Genel Coğrafi Özellikleri

Tarihi yerleşme coğrafyası araştırmaları kapsamında ele alınacak sahanın lokasyon haritasını hazırlamak, sahanın sınırlarını belirlemek ve eğer gerekiyorsa yerleşmelerin etkileşimde bulunduğu sahanın doğal coğrafi özelliklerini ortaya koymak için haritalar gibi görsel materyallerle çalışmaların desteklenmesi gerekir. Çünkü her okuyucudan araştırma sahasının yeri, sınırları ve coğrafi özellikleri hakkında bilgi sahibi olması beklenemez. Bunun yanı sıra araştırma sahasına ilişkin temel haritaların hazırlanması okuyucu kitlesinin zihninde temel bir farkındalığın oluşmasını da sağlar.²⁰

Bu makalenin araştırma mekanını oluşturan Tefenni, günümüz idari taksimatına göre Burdur iline bağlı 11 ilçeden biridir. Merkez ilçenin 70 km. güneybatısında, Akdeniz Bölgesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Ayrıca konum itibarıyla Tefenni Akdeniz Bölgesi, Antalya Bölümü, Göller Yöresi'nde yer alır. XIX. yüzyılın ilk yarısında ise Tefenni, Konya eyaleti, Hamid sancağına bağlı kaza statüsündedir. XIX. yüzyılda Tefenni kazası kuzeyde İrle, güneyde Teke sancağına bağlı Elmalı, doğuda Kemer, kuzeydoğuda Burdur, batıda Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) ve güneybatıda Gölhisar kazaları ile komşudur.

Günümüzde idari sınırlar geçmişe göre çok daha net çizilmiş olmasına rağmen, eğer kaynak yoksa geçmiş dönem idari birimler için sınırları net bir şekilde belirlemek mümkün değildir. Fakat bazı referans unsurlar göz önünde bulundurularak araştırma sahasının izafi sınırları çizilebilir. İdari sınırların doğal unsurları (su bölümü çizileri, akar-bakar, talveg gibi) takip ettiği bilinmektedir ve bu da ancak bir harita ile gösterilebilir. Çalışılan sahada bulunan yerleşmelerin lokalizasyonu yapıldıktan sonra ilgili yerleşmelerin etrafındaki dağ, tepe, akarsu gibi doğal unsurlar dikkate alınarak nahiye, kaza, sancak ve eyalet sınırları çizilerek idari bölünüş belirlenebilir²¹. Bu çalışma kapsamında lokalizasyon işlemi tamamlandıktan sonra akarsu, havza sınırını oluşturan dağ zirveleri, göl, tepe gibi tabii unsurlar göz önünde tutularak Tefenni kazasının idari sınırları ortaya konulmuştur (Harita 1).

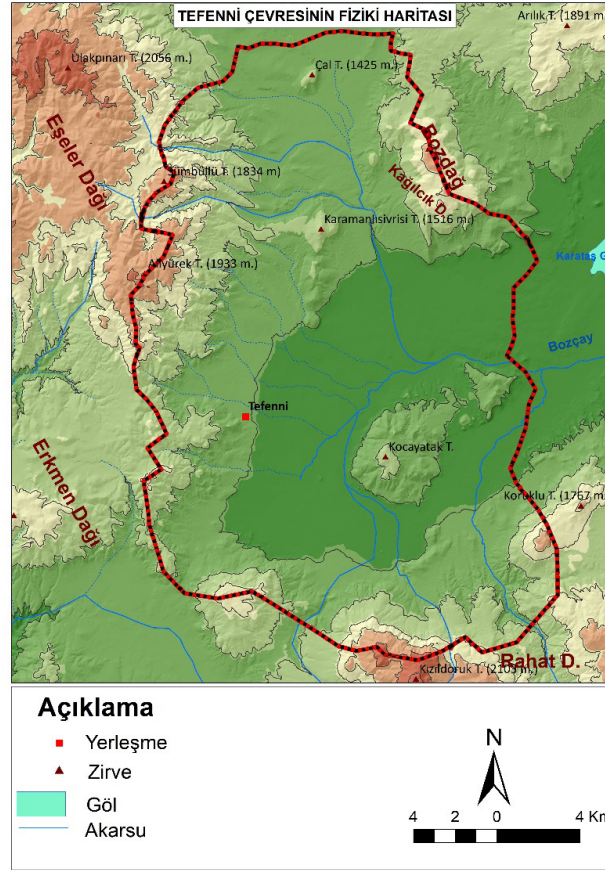
Harita 1: Çalışma Sahası Lokasyon Haritası

2011, s. 596; Timothy J. Bailey-James BM. Schick, "Historical GIS: enabling the collision of history and geography", *Social Science Computer Review*, C. 27, S. 3, 2009, s. 291-96.

20 İlker Yiğit-Sevil Top Yılmaz, "Araştırma Metodu ve Süreci", *Tarihi Coğrafya*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 207.

21 İlker Yiğit-Sevil Top Yılmaz, "Araştırma Metodu...", s. 207.

Araştırma sahası jeomorfolojik özellikler açısından “Toroslar kalker kütle” ile benzer bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla özellikle Toros dağlık kütlelerinin oluşumunda etkili olan süreçler bu sahanın da aynı şekilde gelişiminde etkili olmuştur. Yani Neojen sonrası meydana gelen tektonik hareketler ve sahanın kalkerli yapısı topografyanın mevcut görünümünün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Kazanın genel jeomorfolojik birimleri şu şekilde ifade edilebilir: Sahanın merkezi kısmında Tefenni Ovası olarak adlandırılan geniş bir depresyon alanı bulunmaktadır. Taban yüksekliği, ortalama 1100-1150 metre civarında olan bu depresyon oldukça düz bir yapıya sahiptir. Tefenni Ovası Bozdağ, güneyinde yer alan Rahat Dağı ve batı kesiminde Eşeler Dağı ile çevrelenmiştir. Ayrıca ovanın kuzeyinde bir de volkanik formasyonlardan oluşmuş bir kütle vardır. Ultrabazik yapı gösteren bu kütle Kağılcık/Kağalcık Dağı olarak bilinmektedir²² (Harita 2).

Harita 2: Tefenni ve Çevresinin Fiziki Haritası

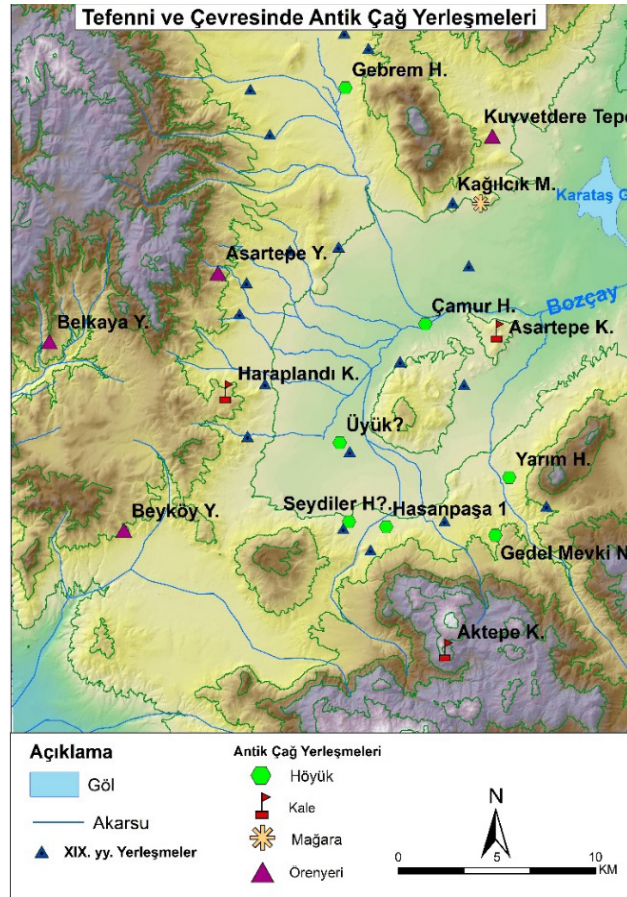
Tefenni Kazası Tarihi Yerleşme Coğrafyası

Tefenni ve çevresi antik çağlarda idari bakımdan Frigya Krallığı bünyesinde kalırken coğrafi konum itibarıyla tamamı Pisidia bölgesinin batı kesimini teşkil etmektedir²³. Tefenni çevresinde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar bu bölgedeki ilk yerleşmelerin Neolitik Çağ'a kadar uzandığını göstermiştir. Sahadaki antik yerleşmeler şu şekilde sıralanabilir: Çamur Höyük (Neolitik, MÖ 9000-5400), Kağılcık Mağarası (Çanak Çömlekli Neolitik), Hasan Paşa 1 (Kalkolitik, MÖ 5400-3300), Gebrem Höyük (MÖ 2500-2300), Haraplandı Kalesi (MÖ, MÖ 2500-2300), Tefenni Höyük (MÖ, 2500-2300), Aktepe (Demir Çağı) Gedel Mevkii Nekropolü (Yunan Roma dönemi)²⁴. Tefenni ve çevresinde bulunan höyük, ören yeri, kale ve hatta tümülüsler, sahanın geçmiş iskân yapısı hakkında çeşitli ipuçları vermektedir (Harita 3).

22 Korkut A. Sungur, *Burdur, Acıgöl Depresyonları ve Tefenni Ovasının Fiziki Coğrafyası*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 63.

23 https://www.academia.edu/22976066/TEFENN%C4%B0N%C4%B0N_TAR%C4%B0H%C3%87ES%C4%B0.

24 <http://tayproject.org/veritab.html>.

Harita 3: Tefenni ve Çevresinde Antik Çağ Yerleşmeleri

Tefenni ve çevresinde farklı medeniyetler hakimiyet kurmuştur. Bunlar arasında Lidyalılar, Pers İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu belirtilebilir²⁵. Malazgirt Zaferi'nden sonra Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile bu topraklarda yeni bir iskân dönemi başlamıştır. Türkler tarafından yoğun bir iskân sürecine tabi olan Anadolu toprakları kısa bir süre içerisinde "Türkleşme ve İslamlaşma" sürecine tanıklık etmiştir. "Türk yerleşme/iskân sistemi" adı verilen bu süreç kısaca "uç, fetih, iskân döngüsü" şeklinde meydana gelmiş ve kendi içinde farklı aşamalarda gerçekleşmiştir²⁶. Tefenni'nin de içinde bulunduğu Psidia ve çevresi 1071-1100 tarihleri arasında Türk iskanına sahne olmuştur. Ardından söz konusu bölge sırasıyla Selçuklular, Hamitoğulları ve Osmanlı hakimiyetine girmiştir. XV-XVI. yüzyıl Hamit sancağında yerleşik nüfusun yanında kalabalık konargöçer toplulukların olduğu da anlaşılmaktadır. Gölhisar Ovası'ndan, Eşeler Dağı, Tefenni Ovası'ndan Söğüt Dağları'na uzanan alanda pek çok konar-göçer cemaat ve bunların alt bölümleri olan bölükler yaşamıştır. Tefenni ise XV. yüzyılda, Gölhisar kazasında iki büyük cemaatten biri durumundaki Tirkemiş'e bağlı bir bölük olarak zikredilmektedir. Tefenni ile birlikte XIX. yüzyılda karşımıza çıkan Ovacık, Karamanlı, Alakır, Kılcan, Yaylak, Öyüklü ve Pınarbaşı da Tirkemiş cemaatine bağlı diğer bölüklerdir²⁷.

XIX. Yüzyıl Tefenni Kazası Yerleşmelerin Lokalizasyonu

Osmanlı dönemini konu alan tarihi coğrafya çalışmalarında yerleşmelerin lokalizasyonu ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü yerleşmeler lokalize edilmeden kaza, sancak ve eyalet sınırlarının çizilmesi mümkün değildir. Aksi bir girişimde ise hata kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca yerleşmelerin mekân üzerindeki örüntüsünün ortaya konulması, mekânsal ilişkileri gösteren dağılım haritalarının yapılarak çeşitli değerlendirmelerin yapılması ancak yerleşmelerin lokalizasyonu ile mümkündür.

Araştırılan sahadaki yerleşmeler zamanla gelişip büyüyebileceği, nitelik değiştirebileceği gibi çeşitli sebepler nedeniyle ortadan kalkabilir ya da yer değiştirebilir. Dolayısıyla yerleşmeleri

25 Hayati Kuzucu, "Burdur Tarihi Üzerine", *Burdur Araştırmaları*, C. 1, S. 2, 2001, s. 39.

26 Osman Gümüşçü, *Türk İskân Sistemi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019 s. 10-11.

27 Hayati Kuzucu, "Burdur Tarihi Üzerine", s. 39.

lokalize etmek için birçok farklı kaynak, yöntem ve tekniğin kullanılması gerekmektedir. Bunlar arasında topografya haritaları üzerinde yer ve yerleşme adlarının tespit edilmesi, arazi çalışması, hava fotoğraflarının taranması ve internet üzerinden konuya dair bilgilerin toplanması şeklinde sıralanabilir²⁸.

Her ne kadar yerleşmelerin ortadan kalkması, yer değiştirmesi veya isim değiştirmesi²⁹ gibi lokalizasyon işlemini zorlaştıran faktörler olsa da detaylı bir araştırma neticesinde saha üzerinde ilgili yerleşmeye dair kanıtlar bulabilmek ve lokalizasyonu yapabilmek mümkündür. Bunun için aşamalı bir süreci takip etmek gerekebilir. Başlangıçta arşiv belgeleri, topografya haritaları, saha literatürü ve web kaynaklarının incelendiği titiz bir ofis çalışmasına ihtiyaç vardır. Bu kısımdaki öncelikli amaç yerleşme adlarının eksiksiz tespitini yapmak, adı değişen yerleşmeler var ise bunların tespitini yapıp eşleştirmektir. İkinci aşama olarak Harita Genel Komutanlığı tarafından hazırlanan 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli haritalar üzerinden detaylı bir tarama yapılarak tespit edilen yerleşmelerin konumları netleştirilmelidir. Haritaların taranması ve konumlarının belirlenmesi, lokalizasyon işleminin başarılı olması açısından en çok üzerinde durulması gereken aşamadır.

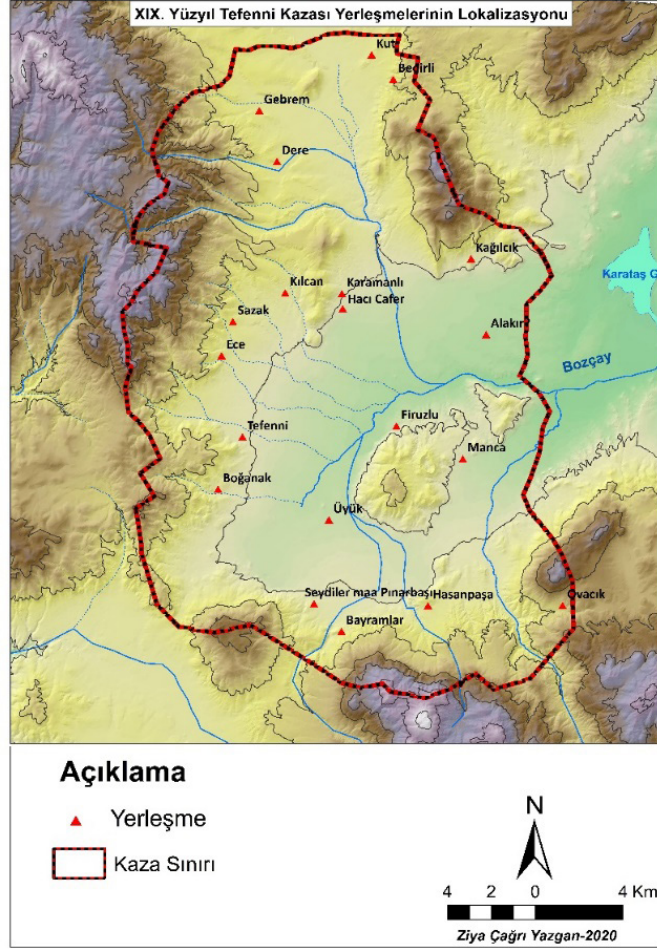
Tarihi yerleşmelerin lokalizasyonu için belirtilmesi gereken diğer bir husus araştırma için kullanılacak arşiv belgelerindeki yerleşmelerin hangi sistematığe göre tutulduğudur. Osmanlı arşiv belgeleri özelinde tahrir, nüfus ve temettuat defterleri gibi istatistiki kaynaklar yerleşmeleri idari taksimata göre tasnif edilmiştir. Dolayısıyla bu defterlere kaydedilen yerleşmeler belirli bir sistematığe göre yerleşmelerin konumlarına dair tahminler yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Fakat unutulmaması gereken tahmini olarak yapılan lokalize işleminin daha sonra saha araştırması ile teyidinin yapılmasıdır. Eğer teyit edilemiyorsa harita üzerinde belirtilmesi gerekir. Bu duruma Tefenni kazası özelinde Alakır yerleşmesi üzerinden örneklendirebiliriz. Alakır yerleşme ismi 1831 Tefenni nüfus defteri ve 1845 temettuat defterine kayıt edilmiştir. Fakat ne 1911 Erkan-ı Harbiye haritasında ne de Harita Genel Komutanlığının hazırladığı topografya haritalarında tespit edilememiştir. Fakat Tefenni temettuat defterleri dikkatlice incelendiğinde yerleşmelerin belirli bir sıra takip edilerek kayıt altına alındığı görülmüştür. Buna göre kaza merkezi olan Tefenni yerleşmesinden başlanarak kaydedilen yerleşmeler Ece, Sazak, Kılcanlı, Dere, Gebrem, Kuvat, Bedirli, Kağılcık, Karamanlı, Firuzlu, Alakır, Manca, Ovacık, Hasanpaşa, Üyük, Bayramlar, Pınarbaşı ve Yuvalak sırasını izlemiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki tahrir memurları öncelikle sahanın kuzeyine daha sonra doğusuna ve ardından güneye yönelerek tahrir işlemini gerçekleştirmiştir. Buna göre Alakır yerleşmesi Kağılcık, Karamanlı, Firuzlu ve Manca yerleşmelerine yakın bir yerde olması gerektiği düşünülerek tahmini bir atama gerçekleştirilmiştir. Nihayi kertede Tefenni kazası XIX. yüzyıl yerleşmelerinin %90'ı (18 yerleşme) lokalize edilebilmiştir.

Lokalizasyona dair ofis araştırmalarının yetersiz kaldığı durumlarda ikinci aşama olarak arazi çalışması yapmak öneme haizdir. Bu kapsamda Firuzlu ve Kuvat köyünün yer tespiti arazi çalışmaları sırasında yerel halk ile yapılan mülakatlar neticesinde yapılmıştır. Ayrıca tahmini olarak lokalize edilen Firuzlu yerleşmesinin de doğru bir tahmin yapıldığı mülakatlar neticesinde anlaşılmıştır. Bu şekilde XIX. yüzyıl Tefenni kazası yerleşmeleri %100 oranla tespit edilmiş ve lokalizasyon işlemi gerçekleştirilmiştir.

28 İlker Yiğit-Musa Salan, "XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi", *Electronic Turkish Studies*, C. 8, S. 6, 2013, s. 825-52; İlker Yiğit, "İskan Tarihi Çalışmalarında Arazi Araştırmasının Önemi: XVI. Yüzyıl Manisa-Konya Kazası Örneği, XVII. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı (15-17 Eylül 2014)", 2018, C. 4, s. 1391-410; İlker Yiğit, "XVI. Yüzyıl Hamid Sancağı Yerleşme Düzeninin Yeniden İnşası", 2. *Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, C. 5, Türk Eğitim Sen Genel Merkezi Yay., Ankara 2018, s. 11; Veronika Peřinková, vd., "Extinct Settlements and Their Reflection in the Land-Use Changes and Historical Landscape Elements", *Land*, C. 11, S. 12, 2022, s. 2313; İlker Yiğit, *XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan...*, s. 55-57.

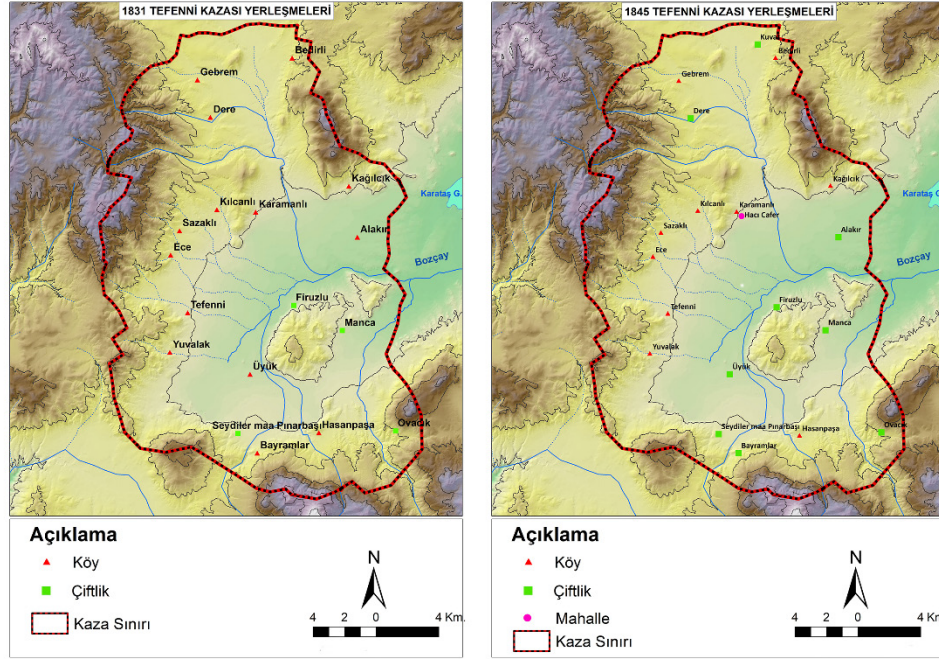
29 Tefenni Nüfus ve Temettuat Defterlerinde "Firuzlu" olarak tespit edilen yerleşme yerel halk tarafından "Ferizli" şeklinde ifade edilmektedir. Bu duruma benzer bir örnek olarak, arşivde "Kuvat" olarak tespit edilen yerleşmenin yerel halk tarafından "Guvat" olarak bilinmesidir.

Harita 4: XIX. Yüzyıl Yerleşmelerin Lokalizasyonu

Tarihi yerleşme coğrafyası çalışmalarında, ilk adım olan yerleşmelerin lokalizasyonu gerçekleştirildikten sonra elde edilen verilerin niteliğine göre farklı türlerde analizler yapılabilir. Bunlar arasında fiziki/doğal koşullara göre yerleşmelerin durumuna dair analizlerin yanı sıra yerleşme türlerinin yıllara göre değişen niteliğini ortaya koyan karşılaştırmalar da haritalar marifetiyle gösterilmiştir. Bunun için öncelikle yerleşme türlerinin niteliğine dair bilgiler arşiv belgelerinden temin edilmesi gerekmektedir. Ardından söz konusu bilgiler Arc-Map uygulamasında öznetelik tablosuna aktarılıp harita üzerinde farklı semboller vasıtasıyla gösterilmelidir. Eğer iki farklı dönem arasında karşılaştırma yapılmak isteniyorsa söz konusu yerleşmeler yıllara göre tasnif edilerek karşılaştırma yapılabilir (Harita 5).

Harita 5: 1831 ve 1845 Yılları Tefenni Kazası Yerleşme Türleri

1831 yılında Tefenni kazası idari sınırları içerisinde toplam 18 yerleşme olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yerleşmeler Tefenni, Karaman, Ece, Sazaklı, Kılcanlı, Dere, Gebrem, Bedirli, Kağılcık, Firuzlu, Alakır, Manca, Ovacık, Hasanpaşa, Üyük, Bayramlar, Seydiler maa Pınarbaşı, Yuvalak'tır. 18 yerleşmenin 16'sı köy yerleşmesi iken 4'ü (Firuzlu, Manca, Ovacık ve Seydiler maa Pınarbaşı) çiftlik yerleşmesidir. 1845 yılına gelindiğinde ise iki farklı yerleşmenin daha kayıt altına alındığı tespit edilmiştir. Bunlar Kuvat çiftliği ve Karamanlı köyüne bağlı Hacı Cafer mahallesidir.

Daha detaylı bakıldığında yerleşmelerde meydana gelen asıl değişimin türlerinde olduğu görülür. Çünkü 1831 senesinde 14 yerleşme köy olarak belirtilmişken, 1845 senesinde bu sayı 10'a düşmüştür. Diğer taraftan 1831 senesinde 4 çiftlik yerleşmesi varken 1845'te 9 çiftlik³⁰ yerleşmesiyle karşılaşılmaktadır. Yani dört köy yerleşmesi çiftlik yerleşmesi olarak kaydedilmiştir.

XIX. Yüzyıl Tefenni Kazası Çevresinde Ulaşım Ağı

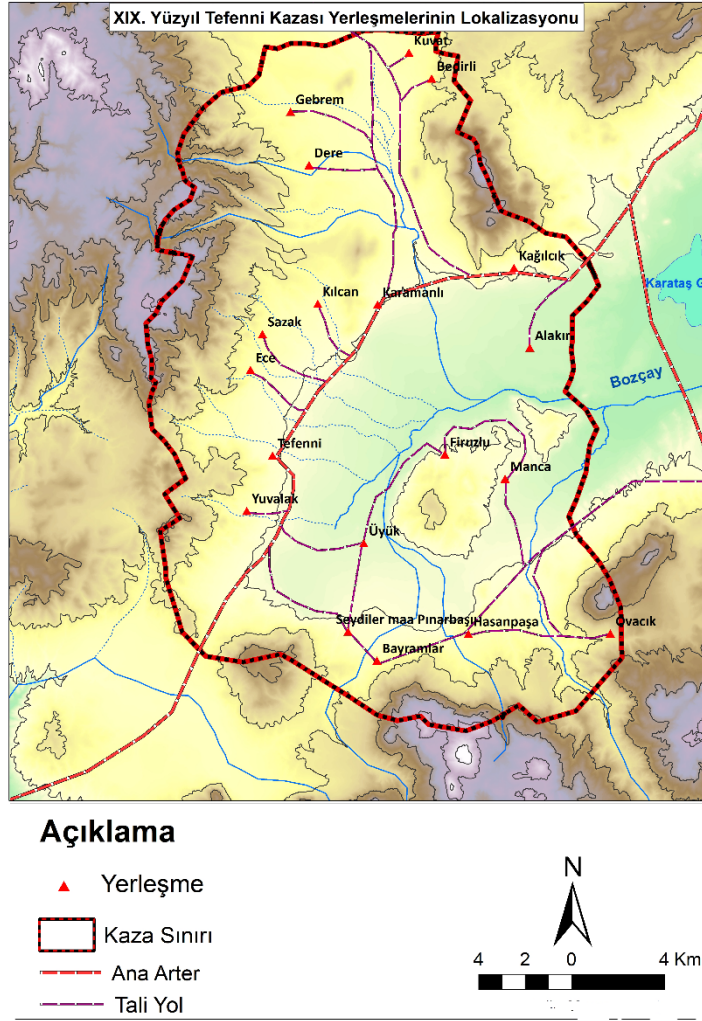
Tarihi yerleşmelerin ulaşım ağı analizi, CBS ile yapılan araştırmaların önemli bir parçasıdır. Tarihi yerleşim yerlerindeki ulaşım ağının ortaya konulması, bu ağın tarihi ve kültürel bağlantıları açısından incelenmesine imkân verir. Ulaşım ağı analizi, tarihi yerleşmeler ile yollar arasındaki bağlantıların ortaya çıkarılmasında kullanılabilir. Örneğin, öncelikle tarihi yerleşim noktaları arasındaki yol, köprü ve diğer ulaşım yapıları tespit edilebilir. Farklı bir yaklaşım ile tarihi yerleşim yerleri arasındaki ticaret yollarının izleri takip edilebilir ve sahanın ulaşım ağı ortaya çıkarılabilir.³¹

Tefenni ve çevresinde bulunan yerleşmelerin kuruluş gelişmesinde de doğal ve beşerî unsurların yanı sıra ulaşım ağının da önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Zira antik çağlardan itibaren Psidia olarak bilinen bölge oldukça gelişmiş bir ulaşım ağına sahiptir. Söz konusu alanın güneybatısında belli bir bölgeyi teşkil eden Tefenni ve çevresinde de kuzeydoğu-güneybatı istikametinde yolların geçtiği görülmektedir (Harita 9). Bu bağlamda Psidia bölgesindeki özellikle güneyinde yer alan Pamphylia'dan başlayıp kuzey-güney istikametinde devam eden yollar dikkati çekmektedir. Bu yollar Attelia'dan başlayıp Döşeme Boğazı'nı takiben Ariassos'tan kuzeye devam ederek bir kol Komama, Olbasa üzerinden Cybira ve çevresine (Bubon ve Balbura) ulaşmaktadır.

30 Çiftlik yerleşmesi sayısında toplam beş artış olduğu görülmektedir. Bunun nedeni daha önce de belirtildiği üzere Kuvat çiftliğinin 1845 kayıtlarında karşılaşılmış olmasıdır.

31 İlker Yiğit, "Hamid-ili'nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 54, 2020, s. 59-86.

Harita: 7: Tefenni ve Çevresi Yol Ağı³⁴

XIX. Yüzyıl Tefenni Kazası Yerleşmelerinin Ana Jeomorfolojik Birimlere ve Yükselti Basamaklarına Göre Değerlendirilmesi

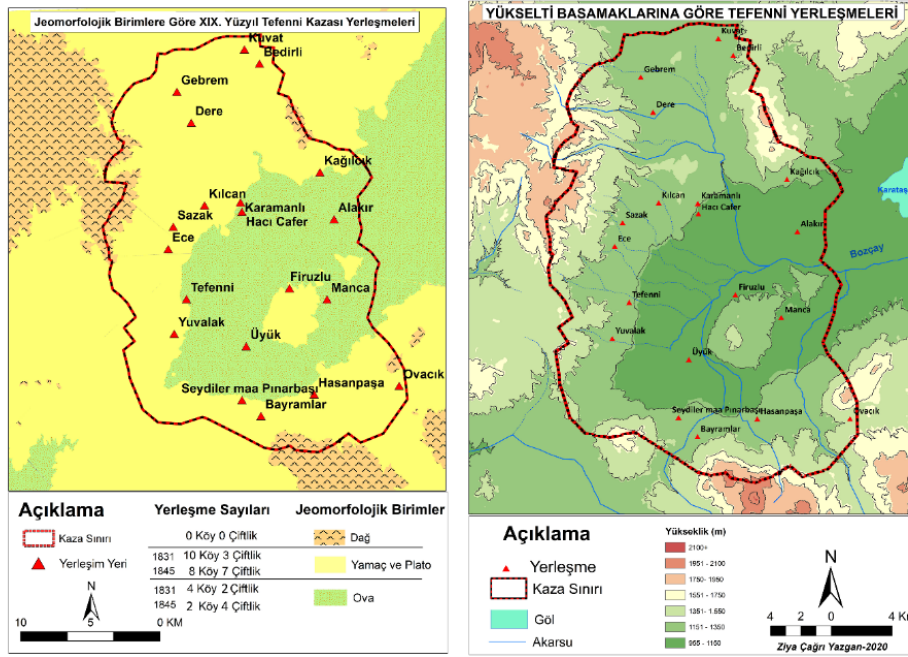
Geçmiş dönemlerde yerleşmelerin kuruluşuna ve gelişimine etki eden faktörler arasında belki de en önemli olanı doğal çevrenin fiziki koşullarıdır. İklim, topografya, su kaynakları, bitki örtüsü, maden kaynakları gibi doğal çevre unsurları, tarihi yerleşmelerin kuruluşu, büyümesi, sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, jeomorfolojik birimlere göre yerleşmelerin dağılımına ilişkin yapılacak bir analiz, yerleşmenin tarih öncesi ve sonrası süreçlerdeki coğrafi faktörlerin rolünü açıklamak açısından önemlidir. Böyle bir analiz jeomorfolojik birimlerin yerleşme yapısı, yerleşme örüntüsü, meskenlerin inşa tarzları ve kullanılan malzeme özellikleri gibi yerleşme dokusunu oluşturan birçok faktörü değerlendirmek açısından da kıymetlidir.

XIX. yüzyıl Tefenni kazası yerleşmeleri için de bu kapsamda bir analiz yapılmıştır. Bunun için öncelikle Arc-Map ortamında eş yükselti eğrileri ile sahaya dair dijital yükseklik modeli (DYM) oluşturulmuş ve saha “ova, yamaç-plato ve dağ” olmak üzere üç ayrı jeomorfolojik birime ayrılmıştır. Birimler belirlendikten sonra yükselti basamakları haritadan kaldırılıp sadece belirlenen renklere göre haritada gösterilmiştir. Bu kapsamda lejantta kahverengi renk dağlık sahaları, sarı renk yamaç ve plato sahalarını, yeşil renk ise ovayı temsil edecek şekilde ayarlanmıştır. Daha sonra koordinat sistemine göre önceden hazırlanmış lokasyon verileri ilgili sahanın üzerinde farklı bir katman olarak yerleştirilmiştir. Başka bir deyişle bindirme/çakıştırma tekniği uygulanmıştır.

³⁴ Erkân-ı Harbiye Nezareti 1/200.000 ölçekli Burdur paftasından yararlanılarak hazırlanmıştır. *Topografya, Burdur Haritası*, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, 1913.

Sahanın ilk jeomorfolojik birimi olarak Tefenni Ovası bölgenin en alçak kesimi oluşturmaktadır. Söz konusu depresyon alanının yükseltisi 955 ve 1150 metreler arasında değişmektedir. Bu bilgiler ışığında, XIX. yüzyılın ilk yarısında karşımıza çıkan yerleşmelerin 6'sı, sahanın en alçak noktası olan Tefenni Ovası'nda yer almaktadır. Bu yerleşmeler Karamanlı, Tefenni, Firuzlu, Alakır, Manca ve Üyük'tür. Bu noktada yerleşmelerin ovalık sahada, plato ve yamaçlara göre daha az kurulmasına ilişkin bazı değerlendirmeler yapılabilir. Bunlar arasında tarım arazilerinin zirai faaliyetler için optimum düzeyde kullanılma düşüncesi; plato ve yamaçlarda hayvancılık faaliyetlerinin daha uygun olması; ovalık sahaların sivrisinek popülasyonunun artması dolayısıyla sıtma hastalığı gibi birtakım risklerin ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla ovalık sahalar geçmiş dönemlerde iskân yoğunluğu bakımından plato ve yamaçlardan sonra ikinci sırada yer alabilmiştir³⁵.

Sahanın ikinci temel jeomorfolojik birimi olan yamaç – platolar ise depresyon ile dağlık kesim arasında kalan kısmı teşkil etmektedir ve Tefenni kaza yerleşmelerinin çoğu bu bölgede konumlanmıştır. Alan 1150 ile 1750 metreleri arasında yükselti değerine sahiptir. Depresyon ile dağlık kesim arasında kontak noktası veya geçiş zonu olarak nitelendirilebilecek bu saha, geçici ya da daimî akarsuların sıklaştığı yerlerdir. Dolayısıyla iskân, tarım ve hayvancılık faaliyetleri için ayrı bir öneme sahiptir. Sahanın son jeomorfolojik birimi olan dağlık alanın yükseltisi, 1750-2290 metre arasında değişmektedir. Toros dağ silsilesinin genel karakteristik özelliklerini sergileyen bu saha, yerleşmeler için uygun olmayan sahalardır. Zaten kaza genelindeki yerleşmelerin yoğunluğundan, dağlık alanda hiçbir yerleşme bulunmamasından bu durum açıkça anlaşılmaktadır (Harita 8).

Harita 8: XIX. Yüzyıl Tefenni Kazası Yerleşmeleri Jeomorfolojik Birimlere ve Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı

Yerleşmelerin jeomorfolojik birimlere göre dağılışını 1831 ve 1845 olmak üzere iki farklı tarih için değerlendirmek mümkündür. XIX. yüzyılın ilk yarısında karşımıza çıkan yerleşmelerin 6'sı, sahanın en alçak noktasına tekabül eden ova kısmında yer aldığı görülmektedir. 1831 yılı için söz konusu bu yerleşmelerin 4'ü (Karamanlı, Alakır, Tefenni ve Üyük) köy yerleşmesi iken 2'si (Manca ve Firuzlu) çiftlik yerleşmesidir. 1845 yılı yerleşme niteliklerine bakıldığında ise, Üyük ve Alakır yerleşmelerinin çiftliğe dönüştüğü görülür. Böylece ovalık alanda çiftlik yerleşmelerinin sayısı 4'e çıkarken köy sayısı 2'ye gerilemiştir.

Çalışılan dönem yerleşmelerin 13'ü, yani geri kalanı ise sahanın dağlık bölge ile ovalık bölge arasındaki geçiş zonu olarak nitelendirilebilecek yamaç ve plato sahasında yer aldığı görülmektedir. Bu yerleşmeler Kuvat (1831 yılına dahil değil), Bedirli, Gebrem, Dere, Kılcan, Kağılcık, Sazak, Ece, Boğanak, Seydiler maa Pınarbaşı, Ovacık, Bayramlar ve Hasanpaşa şeklinde sıralanabilir.

35 İlker Yiğit, "XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan...", s. 161.

Buna göre 1831 yılı yerleşme niteliklerine göre yerleşmelerin 10'u köy, 2'si çiftlik yerleşmesidir. Ovacık ve Seydiler maa Pınarbaşı bu yılda çiftlik olarak karşılaşılan tek yerleşmedir. Fakat 1845 yılına gelindiğinde nitelik değiştiren yerleşmelerle birlikte Kuvat yerleşmesinin de eklenmesiyle 14 yerleşmenin 8'i köy yerleşmesi olurken diğer 6'sı çiftlik yerleşmesi olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde çiftlik yerleşmesi olarak karşılaşılan yerleşmeleri Dere, Kuvat, Ovacık, Üyük, Seydiler maa Pınarbaşı, Bayramlar; köy yerleşmelerini ise Ece, Sazak, Kılcanlı, Kağılcık Gebrem, Bedirli, Hasanpaşa ve Yuvalak oluşturmaktadır. Bölgenin dağlık kesimini teşkil eden bölgede ise herhangi bir yerleşme ile karşılaşılmamıştır.

Yapılan hesaplamalar neticesinde yerleşmelerin en fazla yoğunlaştığı jeomorfolojik birimin yamaç ve plato kısımları olduğu görülmektedir. Fakat günümüzle karşılaştırıldığında farklılaşan bir yerleşme dağılışı yapısından söz edilebilir. Yani ilgili dönemde yerleşmeler daha çok yamaç ve plato alanlarında bulunurken günümüzde ovalık alanlara doğru gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim arazi çalışmaları esnasında Tefenni ve Kağılcık yerleşmelerinin yayılma sahası olarak ovalık alana yönelmesi söz konusu durumu kanıtlar mahiyetindedir.

Yerleşmelerin konumuna dair yapılabilecek diğer bir analiz ise eğim, bakı ve yükseltiye göre dağılışıdır³⁶. Buna göre Tefenni kazasının XIX. Yüzyılda tespit edilen 1911 yerleşmenin 4'ü (%21) 955-1150 m yükselti basamağında yer almaktadır. Bunlar Karamanlı, Üyük, Firuzlu ve Manca yerleşmeleridir. 1150-1350 m yükselti basamağında ise 13 (%68) yerleşmenin bulunduğu görülmektedir. Bu yerleşmeler, Kuvat, Gebrem, Dere, Kılcanlı, Tefenni, Kağılcık Sazak, Ece, Alakır, Yuvalak, Seydiler maa Pınarbaşı, Bayramlar ve Hasanpaşa şeklindedir. Yerleşme görülen son yükselti basamağı olan 1350-1550 m arasında ise Bedirli ve Ovacık (%11) yerleşmeleri bulunmaktadır. 1550 m yükseklikten itibaren herhangi bir yerleşmeye rastlanılmamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Dijital teknolojilerinin gelişimiyle birlikte yazılım tabanlı yeni bilgi sistemleri, verilerin yapılandırması, analiz edilmesi ve sunumunun yapılması konularında farklı model ve standartlar getirmiştir. CBS söz konusu yeni yaklaşımlar arasında mekânsal bilgiyi yapılandırmak, verilerin haritalar ve animasyonlar gibi daha gelişmiş teknikler kullanılarak görselleştirilmesini sağlamak ve incelenen özelliklerin mekânsal analizini mümkün kılmasıyla ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmada tarihi yerleşme coğrafyası araştırmalarında CBS'nin olası kullanım alanlarına dair bazı uygulamaları göstermek için XIX. yüzyıl Tefenni kazası yerleşmeleri seçilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki CBS, temin edilen verinin niteliğine göre çok daha kapsamlı analizler için kullanılabilir. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen verinin imkan verdiği ölçüde Arc-Gis/Arc-Map uygulamasında üretilen tematik haritalar üzerinden örneklendirmeye ve değerlendirmeye gayret edilmiştir.

Yapılacak yeni çalışmalar, uygulamalar ve analizler ile tarihi yerleşme/iskân coğrafyası sahasında CBS'nin katkısı daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu noktada tarihi yerleşme coğrafyası çalışanları bir taraftan dönem belgelerinin diline yönelik hâkimiyetlerini geliştirirken diğer taraftan da CBS gibi çağın getirdiği teknolojik gelişmelerden de istifade ederek, onları kendi çalışmalarında kullanarak araştırmalarını sürdürmeleri önem arz etmektedir.

36 Barış Taş-Mustafa Yakar, "Afyonkarahisar İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, 2009, s. 145-62.

Kaynakça

I- Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT): 10572

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Nüfus Defteri (NFS. D..) 3241 (21. B. 1246)

II- İncelemeler

ARCA, Deniz-ÇİTİROĞLU, Hülya, “Coğrafi Bilgi Sistemi ve Jeolojideki Uygulama Alanları”, *Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2011, s. 48-57.

AYHAN, İrem-ÇUBUKÇU, Mert, “Explaining Historical Urban Development Using the Locations of Mosques: A GIS/Spatial Statistics-Based Approach”, *Applied Geography*, C. 30, S. 2, Nisan 2010, s. 229-38.

BAILEY, Timothy-SCHICK, James, “Historical GIS: enabling the collision of history and geography”, *Social Science Computer Review*, C. 27, S. 3, 2009, s. 291-96.

BAKER, Nigel-HOLT, Richard. *Urban Growth and the Medieval Church: Gloucester and Worcester*, Ashgate Publishing Ltd., 2004.

DALE, Peter F.-MCLAUGHLIN, John D., *Land Information Management*, Clarendon Press Oxford, London 1994.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, *XVI. yüzyıl Larende (Karaman) kazasında yerleşme ve nüfus*, 2001, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2001.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, *Türk İskan Sistemi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

İNAN, Büşra vd., *Map Info Pro Eğitim Kitabı*, 1. Baskı, Başarsoft, Ankara 2017.

WHELAN, Yvonne, “Making Sense Of Urban Settlement”, *Key Concepts in Historical Geography*, SAGE, London 2014.

KUZUCU, Hayati, “Burdur Tarihi Üzerine”, *Burdur Araştırmaları*, C. 1, S. 2, 2001.

MYINT, Soe, “An Exploration of Spatial Dispersion, Pattern, and Association of Socio-Economic Functional Units in an Urban System”, *Applied Geography*, C. 28, S. 3, Temmuz 2008, s. 168-88.

PEŘINKOVÁ, Veronika, vd. “Extinct Settlements and Their Reflection in the Land-Use Changes and Historical Landscape Elements”, *Land*, C. 11, S. 12, 2022, s. 2313.

RAYMOND, Aaron, “Denny Regrade, 1893–2008: A Case Study in Historical GIS”, *Social Science History*, C. 35, S. 4, ed 2011, s. 571-97.

ROOSEVELT, Christopher, “Konumun Önemi: Geçmişin Dijital Olarak Haritalandırılmasında Disiplin Çeşitliliği ve Toplumla İş Birliği”, *Mekansal Ağlar: Araştırma ve Kamu Erişimi İçin Anadolu'nun Geçmişinin Haritalandırılması*, Koç üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), İstanbul 2020.

SIEBERT, Loren, “Using GIS to document, visualize, and interpret Tokyo's spatial history”. *Social Science History*, C. 24, S. 3, 2000, s. 537-74.

SUNGUR, K. Ata, *Burdur, Acıgöl Depresyonları ve Tefenni Ovasının Fiziki Coğrafyası*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.

- STAR, Jeffery-ESTES, John, *Geographic Information Systems: An Introduction*, Prentice Hall, New Jersey 1990.
- TANOĞLU, Ali, *Beşerî Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1966.
- TAŞ, Barış-YAKAR, Mustafa, “Afyonkarahisar İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, 2009, s. 145-162.
- Topografya, Burdur Haritası*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, 1913.
- TUNÇDİLEK, Necdet, *Türkiye’de yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1986.
- TÜMERTEKİN, Erol-ÖZGÜÇ, Nazmiye, *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2009.
- YAZGAN, Z. Çağrı, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tefenni Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur 2021.
- YİĞİT, İlker, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Beyşehir Kazası’nda Nüfus*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2011.
- YİĞİT, İlker (2018), *XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu’da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyon Karahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2018.
- YİĞİT, İlker, “Hamid-ili’nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 54, 2020, s. 59-86.
- YİĞİT, İlker, “İskan Tarihi Çalışmalarında Arazi Araştırmasının Önemi: XVI. Yüzyıl Manisa-Konya Kazası Örneği, XVII. Türk Tarih Kongresi Kongresi Bildiri Kitabı (15-17 Eylül 2014), 2018, C. 4, s. 1391-410.
- YİĞİT, İlker, “XVI Yüzyıl Hamid Sancağı Yerleşme Düzeninin Yeniden İnşası”, 2. *Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, C. 5, Türk EğitimSen Genel Merkezi Yay., Ankara 2018, s. 11-19.
- YİĞİT, İlker-TOP YILMAZ, Sevil, “Araştırma Metodu ve Süreci”, *Tarihi Coğrafya*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 191-212.
- YİĞİT, İlker-SALAN, Musa, “XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi”, *Electronic Turkish Studies*, C. 8, S. 6, 2013, s. 825-52.
- YOMRALIOĞLU, Tahsin-ÇELİK, Kemal, “GIS?”, 1. *Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu*, Trabzon 1994, s. 21-32.
- YOMRALIOĞLU, Tahsin, *Coğrafi Bilgi Sistemleri: Temel Kavramlar ve Uygulamalar*, Akademi Kitabevi, Trabzon 2002.

III- İnternet Kaynakları

https://www.academia.edu/22976066/TEFENN%C4%B0N%C4%B0N_TAR%C4%B0H%C3%87ES%C4%B0

<http://tayproject.org/veritab.html>.

Extended Abstract

With the development of digital technologies, new software-based information systems have introduced different models and standards for structuring, analyzing and presenting data. Geographical Information System (GIS) stands out among these new approaches by structuring spatial information, visualizing data using more advanced techniques such as maps and animations, and enabling spatial analysis of the features under study.

In this study, a sample of nineteenth-century settlements in the Tefenni district is used to illustrate the possible applications of GIS in historical settlement geography studies. However, it should be noted that GIS can be used for much more comprehensive analyzes depending on the quality of the data provided. Therefore, in this study, an effort has been made to show some of its applications to the extent possible with the available data. In this context, the 1831 Nüfus Defter and Temettuat Defter of Tefenni district are the sources where the data that constitute the basis of the research were collected. Web sources and maps of the Ottoman period were also evaluated as additional sources to complete the research. In addition, a field study was carried out in the research area to ensure the control of the data obtained and to obtain new information on the subject.

In this context, the first step was the localization of the XIXth century settlements. It is important to consider that if the localization phase cannot be successfully completed, certain deficiencies and errors will be inevitable in all other analyses. Therefore, during this stage, the localization process was attempted by scanning numerous sources such as XIX. century population and dividend registers, conducting a literature review, and utilizing web resources. In cases where these sources were incomplete, field studies were organized, and on-site identification was carried out. In this way, the localization of the nineteenth century settlements was clearly revealed. Thus, the localization process involved not only the assignment of locations but also a holistic approach that incorporated desk research, fieldwork, and the use of GIS (Arc-Map program).

After the localization process was completed, a settlement map covering the ancient periods (basically this map is also a localization process) was prepared in order to reveal the evolution of the settlements. The map in question is a descriptive map created by localizing the remains of the settlements that have survived to the present day, rather than a map showing the chronological development. In this way, it is aimed to provide an understanding of the relationship (similarities and differences) between the ancient settlements and the XIXth century settlements through visualized material. In this context, while the settlements of the ancient period and the XIXth century settlements show a high degree of similarity in terms of their locations, it was observed that there were castle-type settlements in high locations. This situation suggests that factors such as security concerns or ensuring the dominance of administrative areas (territory) were effective in the location of the settlements.

After the localization phase, the necessary basis for all other analyses was established. In this way, more accurate analyses and maps could be made regarding the distribution of settlements according to geomorphological units and the location of settlements according to elevation levels. To conduct these analyses and create the maps, digitized co-elevation curves were initially employed to reveal the elevation model of the site. According to the elevation model prepared, the general geomorphological units and elevation steps of the site were determined and overlapped with the settlement locations. Thus, it was possible to make inferences about the establishment, development and interaction of settlements with their environment. Accordingly, it has been observed that the most settlements are located in the slope and plateau areas, which we can call the transition zone of mountainous and lowland areas. The reasons for this are not to occupy agricultural areas, to carry out animal husbandry activities, to stay away from the danger of mosquitoes and to use the river channels formed by filtering through the slopes more effectively.

Finally, a relative map of the transportation network of the nineteenth-century Tefenni district was created based on the map printed by Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası in 1910/1911 and Yiğit's (2020) transportation network map of Psidia and its surroundings. It is understood from these maps that Tefenni, as a geographical region, was a transit route in the northeast-southwest

and southeast-northwest directions of Psidia. Accordingly, the main artery coming from the Burdur direction passes through Karamanli and Tefenni and continues in the southwest direction. On the other hand, the roads in Pisidia, especially in Pamphylia, which lies to the south of Pisidia, and continuing in the north-south direction are noteworthy. These roads start from Attelia, continue north from Ariassos following the Döşeme Strait and reach Cybira and its surroundings (Bubon and Balbura) via Komama and Olbasa. Therefore, Tefenni and its surroundings constitute an important route of these two main arteries from past to present. Based on the Erkan-ı Harbiye map, it was observed that these transportation routes were used in the same way in the XIXth century. Therefore, we can say that the transportation network of Tefenni and its surroundings has carried and maintained the traces of the past by creating a kind of palimpsest over time.

Yazar Adı-Soyadı	Ziya Çağrı YAZGAN- İlker YİĞİT
Author Name-Surname	Ziya Çağrı YAZGAN-İlker YİĞİT
Yazar katkı oranı	Eşit
Author contribution percentage	Equal
Makale adı	Tarihi Yerleşme Coğrafyası Çalışmalarında Coğrafi Bilgi Sistemleri: XIX. Yüzyıl Tefenni Kazası Örneği
Article name	Geographic Information Systems in Historical Settlement Geography Studies: The Example of XIXth Century Tefenni District
Geliş- Kabul Tarihi	20 Nisan 2023 - 29 Mayıs 2023
Received-Accepted Date	20 April 2023 - 29 May 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Dört iç hakem (Editör, Alan Editörü, Türkçe ve İngilizce Dil Editörleri)
Reviewers	İçerik İnceleme: İki dış hakem Preview: Four internal reviewer (Editor, Field Editor, Turkish and English Language Editors) Content review: Two external reviewer.
Etik	Bu çalışmada etik ilkelere uyulmuştur.
Ethic	Ethical principles were followed in this study.
Benzerlik taraması	Yapıldı - Turnitin
Plagiarism checks	Done - Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması yoktur.
Conflict of Interest	There is no conflict of interest.
Finansman	Herhangi maddi bir destek alınmamıştır.
Grant Support	No financial support was received.
Etik Beyan	Bu çalışma Dr. Öğrt. Üyesi İlker Yiğit danışmanlığında Ziya Çağrı Yazgan tarafından hazırlanan <i>XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tefenni Kazasında Yerleşme ve Nüfus</i> , Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur 2021 isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.
Ethical Statement	This article was based on the master's thesis supervised by Asist. Prof. Dr. İlker Yiğit and written by Ziya Çağrı Yazgan named <i>XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tefenni Kazasında Yerleşme ve Nüfus</i> , Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Institute of Social Sciences, Burdur 2021
Etik Kurul İzni	
Ethics committee approval	
Telif Hakkı	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.
Copyright	Authors retain the copyright of their article.